

NICOLAE BALOTĂ. THROUGH THE LABYRINTH OF THE MEMORY

Iulian Boldea

Prof., PhD, UMFST Târgu Mureș

Abstract: Nicolae Balotă's autobiographical writing is not based on the signs of corporality or the daily, even if the diurnal ego is documented. In the Blue Book, the diarist registers the steps of his spiritual becoming: the passion fades, giving place to philosophical or moral reflections, but also to a need for self-clarification, visible especially in the modulations of his own scriptural approach, embodied in the harmonious rhythm of the phrase, written, or in the secret artefacts of statements.

Keywords: autobiographical writing; spiritual; passion; reflection; philosophical.

Cărțile lui Nicolae Balotă ne dezvăluie, fiecare în parte, chipuri și imagini distincte ale cărturarului, moduri distincte de situare în universul Bibliotecii, măști care ascund și revelează, ipostaze emblematice ale dublului său spiritual. De altfel, în *Umanități*, eseistul expune o subtilă interpretare a dublului, cu toate accepțiunile, formele și accentele sale subtextuale: „Căci nu e întâlnire mai spectaculoasă decât a omului cu dublul său. Arta străveche, născătoare de monștri a omului arhaic reda, în tragic ori grotesc, chipul zămisliitorului ei. Dar nu este, oare, arta omului din toate timpurile, și, firește, din zilele noastre, un asemenea proces al omului care se confruntă cu dublul său, cu reflectările, proiecțiile sale? Ca și arta, conștiința noastră, cea mai înaltă instanță umană, purcede tot dintr-o asemenea dedublare. Persoana umană are nevoie – precum ne-o indică etimonul cuvântului – de o întâlnire a omului cu dublul său. Jocul trădând o fantezie debordantă a anonimilor creatori populari de măști te îndeamnă la meditație. Jocul omului cu masca sa – chiar dacă se prezintă sub aspecte grotesc-carnavalizate – este întotdeauna plin de tâlcuri grave pentru destinul omului”. Dublul, aflat în legătură intimă cu metafora măștii și cu reveriile sublimate ale imaginarului, este corelat cu semnificațiile simbolice ale chipului, prin recursul la câteva cuvinte românești de un deosebit impact semantic și simbolic: „S-ar putea pătrunde în arcanele acestui «joc» prin analiza semantică a prodigiosului cuvânt românesc, chip, și a cuvintelor derivate din acesta: închipuire, întruchipare. Raporturile pe care le subînțelege această sferă semantică sunt determinate atât în procesul creației, cât și în acela al conștiinței creatorului. Proiectăm în imagini sau idei chipul nostru, al timpului, al universului nostru. Închipuirea formatoare de modele a artistului sau savantului organizează acest univers. Iar opera noastră e întruchiparea eforturilor conștiinței noastre spre realizarea proiectului ei. Dialog al conștiinței, opera e joc suprem al Omului cu Dublul său”. Eseurile lui Nicolae Balotă, erudite și austere, se remarcă adesea prin acolade afective, prin inervații subiective expuse cu candoare, legate de anumite lecturi favorite, sau de spațiul memoriei livrești. O astfel de postură ambivalentă a textului, sobră, riguroasă, afectivă, este redată în eseul *Timpul regăsit în Proust*: „Lacrimile pe care nu le-am plâns niciodată, dar pe care le-am simțit șiroind, pe dinăuntru, arzându-ne, înecându-ne, ar trebui un nume pe care să-l dăm acestor nevăzute... Sunt foarte puține cărțile pe care, recitindu-le, să simți nodul acela gătuindu-te. Greu de mărturisit (pare, în epoca noastră, rușinoasă de propriile afecte, dovada unei lamentabile sentimentalități) că mă încercă plânsul ori de câte ori iau în mână vreun volum din În căutarea timpului pierdut. Ca și zăpada de pe o carte a lui Bergotte pe care micul Marcel a citit-o într-o zi de iarnă, cu durerea în inima de copil că nu o va vedea pe

Gilberte, și pe care ani mulți, mai târziu, când va lua din nou în mână cartea o va vedea troienind intrările de pe Champs-Élysées și acoperind volumul, tot astfel, pentru mine, peste primele pagini din *Du côté de chez Swann* vor trece mereu umbrele caselor bătrâne, cu ferestrele ca niște ochi somnoroși în poduri, din Sibiul toamnă al acelui an de război, apoi umbrele arinilor pe lângă care trecea micul tramvai arhaic (și care azi, ca atâtea altele, nu mai e), pe platforma căruia mă aflam singur, cu cartea în mână. Dar numai această imagine se trezește, oare, ca sub atingerea baghetei unui magician, atunci când deschid volumul lui Proust? Cartea aceasta face parte dintre acele fapte pe care le-am cunoscut, care ne-au fost aproape, și despre care chiar Proust spune că «pentru a ne povesti prietenia cu ele, ne obligă să ne situăm în toate și în cele mai diferite peisaje ale vieții noastre».

Nicolae Balotă ne dezvăluie, cu tact și erudiție, aspecte, fațete și unghiuri de lectură inedite ale unor opere cunoscute. Thomas Mann, de pildă, e perceput ca un prozator ce are voluptatea glosării pe marginea unor alte texte sau pe marginea propriilor texte („Mare parte a sumei scrierilor lui Thomas Mann este alcătuită din comentarii. El pare un scholiast care scrie pe marginea unor texte: în cazul tetralogiei, pe marginea Bibliei. Glozele sale par greoaie, un joc secund, o scriere despre sau pornind de la alte scrieri. Îndeosebi operele maturității (și cât de devreme s-a maturizat el!) au alura de o demnă lentoare a unor narațiuni despre alte narațiuni, încetinite în ritmul lor tocmai pentru că ele cuprind într-însele narațiunea primară, și, totodată, rotirea în jurul acesteia. Și-apoi, ce poate fi mai grav, mai încet, de o mai savantă încetineală, decât evocarea unor mituri în care scriitorul întrevede o lume a repetiției”. În *Iosif și frații săi*, Nicolae Balotă este regăsit un model paradigmatic al formelor repetitive care funcționează pe palierele diverse ale arhitecturii narative („Și-apoi, ce poate fi mai grav, mai încet, de o mai savantă încetineală, decât evocarea unor mituri în care scriitorul întrevede o lume a repetiției. În *Iosif și frații săi*, Thomas Mann - pe urmele acelui scholar, al savantului Karl Kerény – a închipuit o lume a formelor repetitive. Or, cum este posibil într-o asemenea narațiune, plină de aluzii și simboluri, o lume a comentariului, a jocului secund, a oglinzirilor repetate, cum este posibil râsul, hlizeala batjocoritoare ori înțelegătoare – totuna! – deriziunea insinuată subversiv în demna țesătură a întâmplărilor narate?”).

Zvonurile anamnezei, tandrețea calofilă a memoriei, dinamica afectivă a spunerii se regăsesc mai ales în eseurile dedicate unor scriitori români pe care autorul a avut privilegiul să-i cunoască. În eseu *Radu Stanca și Sibiul baladesc*, Nicolae Balotă e sedus de ritmurile confesiunii, configurând o biografie spirituală fastuos-ritualică a poetului, prezentând ipostazele eului liric ca măști ce exprimă condiția de victimă captivă în spațiul melancolic al burgului transilvan („Dar, ori de câte ori deschid cartea poeziilor lui Radu Stanca, acest trubadur transilvan, companion ideal al unor tinereți pe care el singur a știut să le păstreze pe veci, uzând de șiretlicul morții mincinoase, un chip al Sibiului mă împresoară, acela al propriei mele vârste baladești. Căci, versurile lui Radu Stanca sunt, înainte de toate, rodul victorioaselor lupte ale tinerețelor unui poet care și-a descoperit, de timpuriu, locul predestinat al vocației sale. Un Sibiu fabulos, cetate medievală în care un dublu romantic al poetului urcă tăcut, cu mâinile la spate, îngusta stradă Fingerling, cu scări și culoare obscure, cu stradele care-l înghit dintr-una-ntr-alta. Poetul a intrat, noaptea, în cetatea adormită, atras de apelul thanatic al turnurilor în care nimeni nu mai străjuiește, al catedralei cu tuburile orgei în care heruvimii au amuțit, al acoperișurilor cu ferestre oarbe rânduite pe mai multe caturi”).

Textele lui Nicolae Balotă se găsesc, aproape toate, la confluența dintre livresc și confesiune, dintre rigoarea demonstrației și sensibilitatea lirismului. Semnificative pentru această paradoxală configurare a scriiturii lui Nicolae Balotă sunt câteva aprecieri despre arta lecturii, din volumul cu același titlu: „Lectura nu mai trebuie să fie doar comuna înțelegere a semnificației unor simboluri codificate, nici scrisul doar necesara comunicare a unor asemenea simboluri. Lectura ca artă se întemeiază pe o subordonare a lecturii informaționale,

pe o deturnare a comunicărilor directe. De la alfabetarul prin care am bâjbâit copii, prin penibila silabisire și psalmodiere a uceniciei noastre, până la deprinderile tehnic superioare ale compulsărilor și colaționărilor de texte, o cale duce, directă (...). Chiar dacă iubind cartea nu te preschimbi într-însa, simțurile tale toate participă la cunoașterea ei delectabilă (...). Orice fel de lectură e deformatoare. Lectura ca artă, nu mai puțin decât altele. Atât că deformarea caută să se preschimbe aici în formare. Arta lecturii năzuiește spre producerea unor forme noi”. În Argument-ul la volumul Arta lecturii, eseistul recunoaște, în fond, relativitatea valorilor literare, dar și a comentariului asupra acestora, „relativitate impusă chiar de prezența autorului, a cititorului interpret, a scriitorului și hermeneutului în comentariile sale. În cartea aceasta a atâtor cărți, scribul interpret apare în textele sale ca și pictorul ce se zugrăvește pictând în propriile sale tablouri. Să-i fie iertată această ultimă deșertăciune”.

Eseurile lui Nicolae Balotă surprind, însă, și prin talentul de portretist al autorului, prin capacitatea de a surprinde, ferm și expresiv, silueta unui scriitor, profilul unui temperament, reacțiile caracterologice ale unui artist, fluxul și refluxul unei conștiințe. Portretul lui Blaga, alcătuit din contraste și antinomii, este extrem de sugestiv în această privință: „Sete de lumină – fugă de lumină, sete de tăcere – aspirație la cuvânt, tendințe ambivalente constituie mareele, fluxul și refluxul acestui univers poetic... [...] Acest tărâm este un continent al sensibilității, al sufletescului, al spațiului psihic. Blaga e poetul animei în veșnică frământare, într-un continuu efort de autorevelare și de autodepășire. Desigur, nu înțelegem prin anima doar domeniul trăirilor subiective ale poetului, ci acela al unor experiențe depășind această subiectivitate. Lucian Blaga nu este poetul unor aventuri existențiale, ci ale unor experiențe esențiale”. În cazul lui Nicolae Balotă, există o permanentă glisare a frazei, de la ispita conceptualizării spre literatură, cu o implicare a temperamentului propriu în tectonica textului.

Aspirația spre clasicitate, vocația sintezei, fervoarea analitică, reflexivitatea sunt calitățile scrisului lui Nicolae Balotă, ce se întrevăd mai ales în eseurile sale, în care confruntarea apolinic-dionisiac este cât se poate de vizibilă. Gheorghe Grigurcu sesizează, de altfel, detenta rațională a enunțurilor, subliniind „forța de transfigurare reflexivă” ce controlează viziunile și enunțurile lui Nicolae Balotă: „Asemeni regelui Midas, «hermeneutul» transformă tot ce intră în raza percepției sale în asociații filozofico-estetice, în substanță intelectualizantă”. Este, desigur, semnificativă apetența eseistului pentru asocieri și disocieri, dar și pentru panoramarea unor tablouri ample ale literaturilor, în spirit superior didactic, ce asumă o anume pedagogie a valorilor și idealurilor estetice. Eseist *par excellence*, lui Nicolae Balotă îi este consubstanțial un anume maniheism, rezultat din confruntarea între precizie și rigoare analitică și frenezia asocierilor și analogiilor, toate acestea asumate printr-o autentică vocație a digresiunii. Gravitatea eseisticii lui Nicolae Balotă are drept suport tensiunea ideatică prin care sunt relativizate poncifele și modelele prestabilite, sensurile operelor literare fiind dramatizate, prin intermediul unei îndoieli metodice, prin care se insinuează în arhitectura eseurilor amprenta unui spirit neliniștit. Figura cărturarului, alura sa ascetică, efigia livrescă își extrag semnificațiile dintr-un amestec de impersonalitate și subiectivism, de retorică a ideii și sobrietate expresivă, căci, pentru Nicolae Balotă, Cartea reprezintă, „prin excelență, *opus humanum*. Prin ea omul se *în-ființează* pe sine”. Referindu-se la registrul particular al criticii literare, Nicolae Balotă subliniază fundamentele filosofice, estetice și antropologice ale acestei discipline a spiritului uman: „Există o dublă fundamentare antropologică și axiologic-estică a intenționalității critice. Pe de o parte, conștiința critică este solicitată din afară, ascultă un apel și răspunde. Pe de altă parte, literaritatea operei, în funcție de valorile pe care le reprezintă și în primul rând de cele estetice, incită conștiința”.

Revelarea semnificațiilor umanului prin scriitura eseistică reprezintă o realitate clară a textelor lui Nicolae Balotă, texte ce se raportează nu doar la unele opere literare particulare sau la figurile unor autori mai mult sau mai puțin importanți, ci și la valorile fundamentale ale culturii dintotdeauna. Criticul este, observă Mircea Iorgulescu, „un cărturar cu vocație pedagogică, un învățat care scrie doct și metodic despre orice în scopul de a instrui, un literat fin care a asimilat numeroase cunoștințe de pe variate țărâmurii și le împărtășește cu fervoare”. Pe de altă parte, figura cărturarului, efigia sa ascetică, de alură didacticist-livrescă, e dominată de o atitudine impersonală, de o pregnanță apolinică a trăsăturilor și atitudinilor, de moderație și sobrietate. Într-un emblematic articol, intitulat *Solilocviu în amurg*, Nicolae Balotă rostește o adevărată profesiune de credință, nu numai literară: „Am căutat să slujesc Cuvântul frumos (nu mi-e rușine de acest epitet azi aparent vetust) în sfera literelor: dar am năzuit (și, vai, am reușit prea puțin) să-l slujesc și în adevăr, căci am avut chemarea Logosului. Cel mai nevrednic am fost în slujba în care mi se cerea o altă, mai înaltă vrednicie, în slujba Verbului divin”.

În ciuda formei apolinice pe care o îmbracă eseurile sale, Nicolae Balotă nu s-a ferit de polemice literare, o mărturie peremptorie în acest sens fiind articolul *Direcția nouă și călinescianismul*, în care se arată că modelul călinescian nu mai poate fi urmat, în dimensiunea sa impresionistă, eseistul considerând că o critică estetică și filosofică, lipsită de excese dogmatice și de ticuri normative, e mult mai potrivită pentru generațiile noi de scriitori. E limpede că opțiunea lui Nicolae Balotă se susține mai ales prin ipoteza unei fundamentări filosofice a literaturii, corelate cu repudierea confuziei valorilor și a accentelor subiective sau impresioniste.

Metoda critică pe care o ilustrează Nicolae Balotă pornește de la analiza atentă, minuțioasă, a operei literare, surprinse în structurile sale intime, pentru ca apoi, prin analogii, comparații, corespondențe și filiații riguroase să se recurgă la un cadru de referință conceptual, la corelații și semnificații generale în care opera respectivă să poată fi încadrată. Nicolae Manolescu remarcă și el această „înclinație filosofică” a eseistului, cu accente de „pedagogie critică”: „Autorul lui *Euphorion* gustă literatura numai după ce a explorat-o (filosofic, tehnic) și, înainte de a admira la el un stil, admirăm o metodă, ceea ce ne convinge fiind nu geniul, explozia ideii și a sensibilității, ci așa-zicând ingeniul, pedagogia critică. El posedă ceva din arta meșteșugarului care construiește planificat și temeinic, o desfășurare masivă de energie intelectuală în cea mai simplă demonstrație care preschimbă critica într-o foarte serioasă și metodică disciplină uzând în orice clipă de toate categoriile filosofiei sau ale istoriei culturii”. În același timp, se poate observa că eseurile și studiile critice ale lui Nicolae Balotă sugerează, subtil, arhitectura personalității autorului lor, cu sensibilitatea, preferințele și modelele sale culturale, cu reliefurile ei afectiv determinate de o pasiune livrescă, cu inflexiuni ale umanismului.

Metodologia critică asumată de Nicolae Balotă include analiza minuțioasă a structurilor și sensurilor operei literare, urmată de cartografierea unui cadru de referință conceptual, prin apelul la analogii, corespondențe, filiații și convergențe ideatice. Nicolae Manolescu remarcă și el „înclinația filosofică” și formele de „pedagogie critică” elevată din cărțile lui Nicolae Balotă: „Autorul lui *Euphorion* gustă literatura numai după ce a explorat-o (filosofic, tehnic) și, înainte de a admira la el un stil, admirăm o metodă, ceea ce ne convinge fiind nu geniul, explozia ideii și a sensibilității, ci așa-zicând ingeniul, pedagogia critică. El posedă ceva din arta meșteșugarului care construiește planificat și temeinic, o desfășurare masivă de energie intelectuală în cea mai simplă demonstrație care preschimbă critica într-o foarte serioasă și metodică disciplină uzând în orice clipă de toate categoriile filosofiei sau ale istoriei culturii”. Pe de altă parte, din eseurile și studiile critice ale lui Nicolae Balotă răzbate, ca din străluminarea complicată a unui palimpsest, arhitectura personalității autorului, cu sensibilitatea, preferințele culturale, cu reliefurile sale afectiv predeterminate de o retorică subtilă

a livrescului ce amorsează și talentul de portretist al autorului, capacitatea sa de a surprinde, în linii ferme și, în același timp, expresive, silueta unui scriitor, profilul unui temperament, reacțiile caracterologice ale unui artist, fluxul și refluxul unei conștiințe.

Un portret alcătuit din linii precise și totodată insinuante ne oferă Gheorghe Grigurcu, care surprinde cu claritate efigia cărturarului: „Nicolae Balotă are ceva din înfățișarea unui sacerdot al cărții, tolerant-sever, cu o mare ambiție ascunsă sub aparențe de permeabilitate și politețe. E de statură mărunță, subțiratic, negricios, bine ras, în creștet cu o veritabilă tonsură, cu ochi orientali mari, aproape immobili sub arcade hieratice, dar străbătuți de imperceptibili curenți de neliniște, cu o gură subțire, strânsă napoleonian, trădând gustul afirmării (...). Sobru în viața de toate zilele (deși înveșmântat cu mare îngrijire), e un avid sublimat ce-și rezervă apetențele pentru zona ideală, cea scriptică. Dar de la altitudinea acesteia pare a jindui existențialul a-i reface diligențele și îndoielile, elanurile și slăbiciunile. O pendulare continuă între absolut și contingent, între contemplativ și practic îl distinge, răsucindu-i marea erudiție către un anume pitoresc, nuanțându-i osârdua cu note omenesti-preaomenesti”. Adevărul este că Nicolae Balotă se definește cel mai bine, poate, prin propriile sale cuvinte dintr-un interviu, percependu-se cu luciditate ca un „peregrin prin patria cuvintelor”.

Scriitura autobiografică a lui Nicolae Balotă nu se bazează atât pe avatarurile corporalității sau ale cotidianului, chiar dacă și eul diurn e documentat. În *Caietul albastru*, diaristul înregistrează treptele devenirii sale spirituale: freneziile cărnii se estompează, făcând loc unor reflecții filosofice sau morale, dar și unei nevoi de clarificare de sine, vizibilă mai ales în modularile propriului demers scriptural, concretizate în ritmica armonioasă a frazei, paralelismul afect/ scris, sau în arpegiile secrete ale enunțurilor.

În galeria cărților de memorialistică de la noi, *Abisul luminat* (Editura Cartea Românească, 2018) ocupă un loc privilegiat, prin timbrul suferinței, asceza interioară și dialectica întunericului și a luminii pe care scriitorul le asumă, cu patos reținut și revelatoric sinceritate a confesiunii. Spectacolul ororii e notat de scriitor cu pregnanță și înfiorare. Tulburătoare sunt imaginile abisului infinit, ca și revelațiile căderii în adâncuri, traseul labirintic pe care îl are de străbătut cărturarul pentru a ieși la lumină. Sunt înregistrate, în notații eliptice, frigul și suferința, dar și modalitățile prin care cărturarul, chinuitul „peregrin prin patria cuvintelor”, încearcă să găsească modalități compensatorii în fața unei realități imunde: rugăciunea, credința, sau cuvintele Psalmistului (*De profundis clamavi ad te Domine*). Strigătul din adâncuri, sentimentul unei căderi continue în străfundurile abisului suferinței, prăvălirea pe povârnișuri, prin râpe – toate acestea reprezintă metafore și simboluri ale durerii, ale căutării și ale disperării unei ființe umane neliniștite, interogative prin definiție, care încearcă să-și găsească calea de acces spre orizontul speranței, spre lumină, spre încrederea în sine și în ceilalți. O cale anevoioasă, dureroasă, dramatică, pe care cărturarul și-o asumă cu luciditate și abnegație.

Abisul luminat trebuia să facă parte dintr-o tetralogia memorialistică proiectată de Nicolae Balotă (I. *Tinerete fără bătrânețe...*; II. *Caietul Albastru*; III. *Abisul luminat*; IV. *Viață fără de moarte...*), tetralogie care, dacă ar fi apărut în aceste forme și dimensiuni proiectate de autor, ar fi putut deveni „marea operă a începutului de mileniu în literatura română”, cum spera Balotă. *Abisul luminat* este o carte ce transgresează granițele literaturii memorialistice, fiind, în concepția autorului, o „operă de autoficțiune”, în care este radiografiat spațiul carceral și contextul social-istoric în care se încadrează reconstituirea perioadei de închisoare (1956-1964). Părțile ce alcătuiesc *Abisul luminat* (*Preludiu la o coborâre în infern*, *Interludiu tragicomic* și *Destine deviate*) explorează un univers al damnării, o lume supusă brutal ideologiei comuniste, în care conștiințele sunt silite să tacă, cenzura e atotputernică iar literatura autentică este ostracizată, laolaltă cu orice fărâcă de gândire liberă, necontrafăcută, căci, o spune răspicat Balotă, „revoluția socialistă, în realitatea ei, trăda un nihilism cultural”.

Abisul luminat, titlu cu irizări oximoronice, este o carte despre cădere și speranță, despre suferință și iubire, despre damnare și despre salvarea prin exercițiul anamnetic. Cât de revelatoare sunt reflecțiile cărturarului despre „arta memoriei”, cu toate străfundurile și unduirile sale, artă născută din confruntarea neconținută a contrariilor (prezență și absență, trecut și prezent, plin și gol): „Arta memoriei se naște, așadar, și se hrănește din absență. Încercând iarăși și iarăși să reînvii în cuvintele mele trecutul, ceea ce mă întâmpină la fiecare «pas» făcut în și prin memoria mea este sentimentul acestei absențe, sentimentul vidului, este un abis”. La fel de semnificativă este, însă, și imaginea labirintului, pe care o convoacă în paginile sale Balotă, într-un exercițiu de invocare a propriei identități sfâșiate între trecut și prezent, între universul interiorității și o istorie devenită amintire: „Multă vreme după ce am ieșit din experiența abisului închisorii, am continuat să visez că mă aflu tot acolo sau din nou acolo. Și nici până azi nu am ieșit cu totul din acel labirint ascuns prin care nu încetez să peregrinez, de astă dată rememorându-l în cuvinte”. *Abisul luminat* este, cum subliniază Carmen Elena Andrei, cea care îngrijește această ediție, o „lectură care te convinge că Iubirea poate converti întinericul ignoranței, al urii și al oricăror acțiuni opresive în lumina speranței și a frumosului artistic”.

Cărțile lui Nicolae Balotă seduc și instruiesc, transpunând în irizările cuvântului idei trăite, printr-o veritabilă pasiune a erudiției. Efectul lor modelator este incontestabil. Demonstrația riguroasă și fluiditatea memoriei livrești, exigența analizelor și frenezia asocierilor, logica ideilor și vibrația afectivă, toate aceste antinomii ale scrisului alcătuiesc substanța intimă a personalității autorului *Abisului luminat*.

BIBLIOGRAPHY

- Ion Vlad, *Convergențe*, Editura Dacia, Cluj, 1972;
 Liviu Petrescu, *Scriitori români și străini*, Editura Dacia, Cluj, 1973;
 Mircea Tomuș, *Răsfrângerii*, Editura Dacia, Cluj, 1973;
 Al. Paleologu, *Simțul practic*, Editura Cartea Românească, București, 1974;
 Mihai Ungheanu, *Arhipelag de semne*, Editura Cartea Românească, București, 1975;
 G. Dimisianu, *Valori actuale*, Editura Eminescu, București, 1974;
 M. Nițescu, *Repere critice*, Editura Cartea Românească, București, 1974;
 Aurel Martin, *Metonimii*, Editura Eminescu, București, 1974;
 Cornel Ungureanu, *La umbra cărților în floare*, Editura Facla, Timișoara, 1975;
 I. Negoieșcu, *Engrame*, Editura Albatros, București, 1975;
 Nicolae Baltag, *Polemos*, Editura Cartea Românească, București, 1978;
 Cornel Regman, *Explorări în actualitate*, Editura Eminescu, București, 1978;
 Al. Dobrescu, *Foiletoane*, Editura Cartea Românească, București, 1979;
 Aurel Martin, *Paranteze*, Editura Eminescu, București, 1981;
 Gh. Grigurcu, *Critici români de azi*, Editura Cartea Românească, București, 1981;
 Gh. Grigurcu, *Printre critici*, Editura Cartea Românească, București, 1983;
 Valeriu Cristea, *A scrie, a citi*, Editura Dacia, Cluj, 1992;
 Virgil Ierunca, *Dimpotrivă*, Editura Humanitas, București, 1994;
 Irina Petraș, *Panorama criticii literare românești*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001;
 Ion Pop, *Viață și texte*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001;
 Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, Editura Aula, Brașov, 2002;
 Nicolae Balotă, *Peregrin prin patria cuvintelor* (ediție realizată de Iulian Boldea), Ed. Europress, 2009;
 Iulian Boldea, *Teme și variațiuni*, 2008;
 Iulian Boldea, *Memoria salvatoare*, în revista „Apostrof”, nr. 8, 2018.